

ASÂKİR-İ MANSÛRE'YE FES GİYDİRİLMESİ HAKINDA SADR-I ÂZAMIN TAKRİRİ VE II. MAHMUD'UN HATT-I HÛMAYUNU

Ord. Prof. İ. HAKKI UZUNÇARŞILI

Osmanlı devletinin ayakta durabilmesi için Avrupaî tarzda kanunlar ve teşkilât yapmak zaruretini katî olarak anlayan Sultan İkinci Mahmud, bu işe askerî ıslahattan başlamağa karar verdi ; amcasının oğlu Üçüncü Selim'in düştüğü akıbete düşmemek için tedbirli hareket etmeğe lüzum gördü; bu ıslahat işini sadr-ı âzam bulunan -eski Ruscuk yaranından ve ıslahat taraftarlarından- Mehmed Said Galib Paşa'ya açtı. Sadr-ı âzam buna zaten taraftar olmakla beraber kendisinin Bab-ı âli'den yetişmiş olduğunu söyleyerek iş başında şedid ve gözü pek birisinin bulunmasını ve kendisinin o iktidarda bulunmadığını arz ederek itizar etmekle beraber Silistre valisi Benderli Selim Mehmed Paşa'nın bu işe elverişli olduğunu arz eyledi. Sultan Mahmud, Galib Paşa'nın bu mukabelesinden dolayı muğber oldu ve onu sadaretten azletmekle kalmayarak vezirliğini de üzerinden alıp kendisini *Gelibolu*'da ikamete memur eyledi; fakat onun tavsiye etmiş olduğu Selim Mehmed Paşa'yı sadr-ı âzam yaptı (20 Muharrem 1240 ve 14 Eylül 1824) ¹.

1241 H.-1826 M. de talimli asker yetiştirilmesine karar verilerek bu hususta yeniçeri ocağının ileri gelenlerinin muvafakatleri de alındı; aynı zamanda talimli askerın lüzumuna dair Şeyhülislâm Kadızâde Mehmed Tahir Efendi de fetva verdi; bu şer'i hüccet meşverette bulunanlar tarafından imzalandı; nizam-ı cedid isminden çekindiği için yeni nizam askerine *Eşkinici* adı verilerek yeniçeri ortalarından bir miktar asker tedarikiyle işe başlatıldı.

Bu yeni talimin bir ısyân tertibi ile bertaraf edilmesi ihtimali düşünöldü ve hattâ mecliste kararı imzalayan bazı ocaklı ileri ge-

¹ Galib Paşa, azlinden sonra *Gelibolu*'ya giderken onun, sadaretini tavsiye ettiği Selim Mehmed Paşa'nın rica ve istirhamı üzerine vezirliği iade olunarak Erzurum valisi ve Şark seraskeri tayin edilmiştir.

lenlerinin sözlerinden kuşku hasıl olduğundan uyanık bulunulmasına karar verildi ve filhakika tahmin edilen şekilde bir ayaklanma ile karşılaşıldı; tarihlerde görüldüğü üzere süratle bastırıldı ve üç gün sonra da yeniçeri ocağının tamamen kaldırılmasıyla *Asâkir-i mansûre-i Muhammediyye* adıyla talimli bir ordunun temeli atıldı (11 Zilkade 1241 ve 17 Haziran 1826 Cumartesi).

1242 hicret yılı başında asâkir-i mansûre için bir nizamnâme kaleme alındı; sekiz kısımdan müteşekkil ve her kısmın mevcudu zabitleriyle beraber 1526 kişiden mürekkep *İstanbul*'da on iki bin kişilik bir ordu vücuda getirildi; vilâyetlerde yeni asker yazılmasına dair emirler verildi. Askerlik müddeti on iki sene idi. Asker kıyafetleri tebdil edildiği sırada mansûre askerlerinin başlarına da *şobara*¹ denilen Bostancı ocağının giydiği başlık giydirildi; bu şobarayı zabitan telli ve efrad sade olarak giyeceklerdi. Bundan başka neferlere çuhadan ceket ve yelek ve şayaktan mamul *sıkma* denilen düz potur yani şalvâr ve don ile ayaklarına serhadlik² adı verilen ayakkabı verildi ve bunlar her sene Hızır İlyas'ta değiştirilerek yenileri verilecekti³.

Asâkir-i mansûre'nin *şobara* serpuşu 1243 H.- 1827 M. senesi ortalarına kadar devam etti; bunlar güneşten ve yağmurdan az zamanda bozulduklarından bunun yerine başka bir serpuş verilmesi düşünüldü; eski devre ait bir şey bırakmak istemeyen Sultan Mahmud başka bir başlık istiyordu.

Yeniçeri ocağının kaldırılması sırasında Koca Husrev Paşa kaptan-ı derya idi; bu zat, bilâhara müslüman olarak Hurşid adı verilen bir Fransız çavuşu vasıtasıyla maiyyetindeki askerlerle kölelerine Mısır'daki *Cihadiye* askeri gibi Fransız, askerî talimini yaptır-

¹ *Şobara*, Leh lisanında yuvarlak tepeli, dilimli çuhadan mamûl bir başlığın adı ise de Osmanlılar'da Bostancı ocağı efradının biraz uzunca üstüvanemsi çuhadan bir serpuş olup tepesinden çaprastvâri uzunca bir kolu da vardı ve rengi kırmızı idi. Üçüncü Selim zamanında Bostancı ocağına rabtedilen Nizam-ı Cedid askeri bunu giymişlerdi. Asâkir-i mansûreye de festen evvel bu *şobara* giydirilmişti.

² *Serhadli* ve *serhadlik* diye meşhur olan bu ayakkabı, huduttaki askerlerin giydiklerinden dolayı bu ismi almıştır. Çocukluğumuzda yaşlılar yandan kopçalı serhadlik denilen *lapçin* giyerlerdi. Bu lapçinler keçi derisinden olur ve altına da papuç giyilirdi. 1243 senesinden itibaren asâkir-i mansûreye *galavra* denilen ayak yemenisi verilmişti (*Lütfi Tarihi*, c. 1, s. 253).

³ *Lütfi tarihi*, c. 1, s. 191.

dığı gibi başlarına da Tunus'tan getirttiği fesi giydirmişti. Sadr-ı âzam Selim Mehmed Paşa'nın tavsiyesiyle Ağa Hüseyin Paşa'nın yerine Husrev Paşa serasker olunca bu maiyyeti askerini serasker kapısına (şimdiki Üniversite binası) nakletmiş ve bir cuma selâmlığında bu maiyyeti askerini selâmlığa çıkarmıştı. Sultan Mahmud, bu fesli askeri görünce serpuşları hoşuna gittiğinden askere fes giydirilmesi hakkında vezir-i âzama şifahî talimat vermişti ; Hüsrav Paşa yetiştirdiği bu taburu, pâdişah huzurunda kölesi olan mîrmîran rütbesinde Halil Paşa'ya talim ettirmiş ve bunu beğenen pâdişah bâdema orduda Fransız usûlü talimli asker yetiştirilmesini irade eylemiştir ¹.

Askerin serpuş meselesini halletmek üzere vezir-i âzam riyaseti altında 1243 senesinde şeyhulislâmın dairesinde (Bâb-ı meşihat=Bâb-ı fetva) bir meclis toplanmıştır. Bu mecliste Selim Mehmed Paşa ve şeyhulislâm Kadı-zâde Tahir Efendi'den başka sabık serasker olup Karadeniz boğazı muhafızlığında bulunan Ağa Hüseyin Paşa ve kaptân-ı derya Darendeli İzzet Mehmed Paşa, serasker Husrev Mehmed Paşa ve sabık Şeyhulislâm Mekkî-zâde Mustafa Asım ve esbak şeyhulislâmlardan Yâsinci-zâde Abdülvahab ve Sıtkı-zâde Ahmed Reşid Efendiler ile o zamanın meşhur Cerbezeli vâızlarından dersiâm Ahishalı Ahmed, Akşehirli Hacı Ömer ve Türkmen-zâde Ahmed Efendilerle Hoca-zâde Efendiler ve ileri gelen devlet rical ve erkânı hazır bulunmuşlardır ².

Şûrada, askerin elbiseleri iyi ise de başlarındaki *şobara* ların gerek renk ve şekli ve gerek kalitesi itibariyle iyi olmadığından başka day-

¹ "Serasker Hüsrav Paşa kaptan iken Mısır *cihadiye* askeri gibi donanmada bir alay nizamiye askeri yetiştirmişti. Bu askere Fransalı bir muallim ile talim ettirdüp dairesi mütehayyizanından yetiştirdiği kölelerden çoğu ol vakit bu talimi öğrenmişler ve sonra serasker oldukta bu taburu bâb-ı seraskeriye nakl ile sair askerin dahi Fransız usûlü üzere talimlerini bitteşvik hazinedarı ve kölesi mîrmîran Halil Paşa'ya huzur-ı hümâyunda icra ettirdi. Taraf-ı hümâyundan bu talimin eski talime tercihi baş binbaşı, Osman Ağa'dan lede's-sual bunun icrasında suûbet ve askerce meşakkat vardır demesi, mücib-i iğbirâr-ı âli olmasıyla Osman Ağa Der-i aliyye'den Rumeli tarafına isra ve talim-i cedidin tâmimi icra kılındı" *Lütfi tarihi c. 1, s. 254*. Ondan evvelki talim Prusya usûlü talimdi. Yine bu sene Prusya usûlü topçu talimi de kaldırıldı.

² Bu müzakere esnasında kazaskerlerin de bulunmaları tabii ise de vezir-i âzaman takririnde bunlardan bahsedilmiyor.

nüksüz olup az zamanda bozulduğu için hazinece de zararı mûcib olmasından dolayı yerine kış ve yaz her zaman giyilir bir serpuş ikamesi lüzumu ileri sürülmüş, *şobara* şeklinde veya ona yakın nümune olarak yaptırılmış olan serpuşlar ve bu arada bir de fes getirtilerek heyet âzalarına gösterilmiş ve fesin, şobardan daha dayanıklı olup Tunus ve Cezayir'den ustalar getirtilip İstanbul'da yapıldığı surette ucuza mal olacağı beyan edilmiştir.

Heyet âzası nümune olarak gösterilen serpuşları tetkik ederek askerlerin daimî surette başlarında bulunacağına göre şer'an ve aklen fesin kabulü lâzım geleceğine dair bir meyil hasıl olmuştur; fakat âzadan bazıları her nekadâr islâm kisvesi olması ve hazineye de daha ehven malolması itibariyle fes münasib ise de halkca dedikodu olmaz mı ? diye ortaya bir balgam atmışlardır. Fakat diğer ulema ve devlet erkânı islâm kisvesi olan fesin hâlâ Mısır ve Magrib'te askerlere giydirildiğini ve Mekke emîrinin de maiyyet askerinin fesli olduğunu ve bunlardan başka Küçük Hüseyin Paşa'nın *Vidin*'de isyan eden Pazvand oğlu üzerine giderken maiyyetinde tüfenkçi namıyla fesli asker bulundurduğunu söyleyerek fesin giydirilmesini tavsiye etmişler ve bunun üzerine asâkir-i mansûrenin *şobara* yerine fes giymesi müttefikan karar altına alınmıştır ; yalnız fesin püskülünün fazla uzun olup halk nazarında çirkin görüleceğinden bunun, yarım parmak kadar kesilmesi teklif edilmesi üzerine şeyhulislâm efendi bunu bizzat yarım parmak kesmiş ve bâdema fesin bu suretle zabitan ve askere giydirilmesi münasib görülmüştür.

Bundan sonra askere fes giydirilmesi dolayısıyla halk arasında dedikodu yapanların şiddetle cezalandırılmaları ve dersiâm ve vâz efendilerin, fesin meşrû bir serpuş olduğuna dair halkı îkaz etmeleri ve askerinin beş vakitte namaza devam eylemelerinin zabitleriyle askerî imamlara tenbih olunması ve haftada bir cuma günleri askerinin din ve diyanetlerini, cihadın farz olduğunu ve itaatın lüzum ve ehemmiyetini öğrenmek üzere biri serasker kapısına ve diğeri Davutpaşa kışlasına vâz tayini takarrür eylemiştir.

Askere fes giydirilmesi hakkında karar verildiği tarihlerimizde yazılı ise de bu kararın ne suretle alındığına dair hiçbir kayıt yoktur. Vakanüvis Lütfi Efendi bundan ancak birkaç satırla bahsetmiştir ¹.

¹ "Ânifen beyan olunduğu üzere asâkir-i mansûre elbisesinin tahfifi sırasında başlarına sefer ve hizada münasib birşey giydirilmesi tasavvur olunmuştu. Ser-

Arşiv vesikaları arasında tesadüf etmiş olduğum bu fes maddesine dair takriri ve bu hususta takririn üzerine pâdişahın yazdığı hattı hümayunu aynen aşağıya naklediyorum ¹.

SADR-I ÂZAMIN TAKRİRİ

Pâdişahım

Şevketlû, kerâmetlû mehâbetlû kudretlû velinimetim efendim Asâkir-i mansûrenin giydikleri şobaralar güneş ve yağmur ve yaşa dayanmayıp az vakitte fersûde olduğundan bundan böyle başlarına giyecekleri kisveye bir münasib suret verilerek bi-mennihi Taalâ gelecek rûz-ı hızırda verilecek kisvenin ona göre tedarik ve îmaline bakılmak lâzimedden olduğuna mebni bu defa şobara şeklinde nümune olarak birkaç nevi kisve yaptırılıp serasker paşa kullarının kendi askerine giydirdiği misillû sade fes iksası cümleden münasib görüldüğünden onun dahi nümunesi tehyie birle bu hususların müzakeresi zımında dünkü gün hâne-i fetva-penâhide mahsusan akd-i meclis olunarak sâbık ve esbak şuyûh-ı islâm efendiler dâileri ve Serasker Paşa ve Hüseyin Paşa ve Kapdan Paşa kulları ve sair âyan ve bendegân ve dersiâm Ahishalı Ahmed efendi ² ve Akşehirli Hacı Ömer Efendi ³ ve Türkmen-zâde Ahmed Efendi ⁴ ve Hoca-zâde Efendiler dâileri dahi mevcut oldukları halde husus-ı mezkûrun müzakeresine mübaderetle lehü'l-hamd ve'l-minne sâye-i şevket-vâye-i şâhânedede asâkir-i mansûrenin elbiseleri hüsn-i suret bulup ancak şobaraları bu ana kadar birkaç nevi yaptırılmış ve bunca dikkat ve ihtimam olunmuş ise de çuhalar kalp olduğundan gerek renk ve gerek resim ve heyet cihetiyle bir vechile dayanmayıp eskisi dahi işe yaramaya-

asker Husrev Paşa'nın Bâb-ı seraskeriye nakleylediği alayın fesleri gibi fes giyilmesine irade taallukiyle lâzımgelen feslerin tedarikine şurû ve o sırada Tunus beylerbeyisine elli bin fes sipariş kılındı. Bu münasebetle fes îmalı başlıca birşey olduğundan... İzmirli Kâtib-zâde Mustafa Efendi fes nazırı tayin olundu" *Lütfi Tarihi*, c. 1, s. 255.

¹ Başbakanlık arşivi hatt-ı hümayun kısmı, numara 50810.

² O tarihte *Ahishalı* Küçük Gürcü Ahmed Efendi ile yine *Ahishalı* diğer bir Ahmed Efendi vardır.

³ Akşehirli Hacı Ömer Efendi, fazl ve kemaline mebni ders vekili olmuş ve Sultan Abdülmecid ile Sultan Abdülâziz'e şehzadeliklerinde hocalık etmiştir.

⁴ Bilinemedi.

rak az vakitte fena-pezir olması cihetiyle bi'z-zarur cânib-i mîriye telef ve serefi mûcib olduğundan her bir usûl ve furûlarına dikkat ve ihtimam olduğu misillu başlarına giyecekleri kisveye dahi bir münasib suret verilme lâzım geldiğine mebni bu defa şobara şeklinde ve tarz-ı âhârda birkaç nevi kisve nümunesi yaptırılıp ve Mısır ve Hicaz taraflarında sunûf-ı askeriyeye mahsus olan fes iksası dahi hatıra gelerek vakia bu defa rûz-ı hızır'da verilen şobaraların fiyatı yedibuçuk, sekiz ve birbiri üzerine dokuz kuruşa olup feslerden tanzim olduğu surette bir sene ve belki ziyade dayanıp bundan böyle Der-i Saâdet'e Tunus'tan beş, on fesci ustası celb olunarak burada yaptırıldığı halde bahasında ehveniyet dahi melhuz ise de mamafih nümunelerin cümlesi beyne'l-huzzar muayene ve mütalâa olup şer'an ve aklen hangisi intihab ve istisvab olunur ise öylece karar verilip ona göre tanzim olunur yollu beyan ve nümuneler irâe ve dermeyan olundukta bazı dâileri tarafından vakia asâkir-i mansûrenin başlarına giydikleri kisveleri ley! ü nehar başlarından çıkmadığından dikkat ve ihtimam olunmak lâzimedem ve bu nümuneler cümleten ehl-i islâm kisvesi ise de bazıları yine atıkları gibi (iki kelime yırtık) şey olmayıp simli ve yıldızlı olanların dahi giderek seref hükmüne girmesi melhuz olduğundan böyle telef ve serefi mûcib şey yapılmaktan ise fes giydirilmek sureti münasib görüldüğü îrad olundukta gerçi böyledir lâkin fes giydirilse nasca bir nevi dahl ve tefevvüh tasavvur olunmaz mı ? yollu (sözler) yâd olunmuş ise de diğer bazı dâileri taraflarından işbu fes kisve-i kadîme-i islâmiyeden olup halen Mısır ve Magrib taraflarında sunûf-ı askeriyeye bütün fes giyip hattâ Mekke-i Mükerrreme'de şerifin dahi askeri fesli olduğundan başka mukaddemleri Der-i Saâdet'ten orduy-ı hümayun çıkarıldıkta ve bâdehû müteveffa Kapdan Hüseyin Paşa'nın *Pasban-oğlu* üzerine gittiğinde *tüfenkçi* namıyla bir takım fesli asker istihdam olduğu meşhud ve malûm olup şer'an ve aklen fes iktisasına bir şey denilemeyeceği zâhirdir denildikte diğer dâileri canibinden filhakika festen âlâ kisve bulunamayacağı ve kisve-i islâmiyeden olduğu derkâr olup ancak üzerinde olan püskülünün uzun olması beyne'n-nas bârid görüldüğünden bir gûna dahl ve târiz ihtimaline mahal kalmamak için bir miktar kısa olması evlâ olacağı îrad ve âhar kulları tarafından bu hususta, asıl gözedilecek menfaat-i mirî ve telef kaziyesi olup bu şobaraların az müddette fena-pezir olacağı ve fes iktisasında şer'an şüphehat ve mahzurata dair bir cihet olmadığı mü-

sellem olduğundan vakıa püskülüne bir had ve nisab olmak üzere yarım parmak kadar kâat olunması evlâ ve münasib olacağı tezkâr olunarak nihayet zâid görünen yarım parmak mahalli semahatlû şeyhulislâm dâileri marifetiyle mecliste kat ve kasr olunup işbu nümune vechile fes iksa olunması cümle âyan ve bendegânları taraflarından istisvab ve istihsan olunmuş ve fımabâd buna dair beynennas bir lâkırdı tefevvüh olunur ise katî lisan mertebesinde te'dib olunacağından mûmaileyhim dersiâm efendiler dahi bu fes hususunun cihet-i şer'isini beyan ederek lede'l-iktiza nasa vaız ve tezkir eylemeleri ve elhaletü hazihi asâkir-i mansûrenin evkat-ı hamseyi cdada tekâsülleri vukû bulmamasına dikkat olunmakta ise de bundan böyle yine zabitan ve imamlarına tenbih olunması hususları söyleşilmiş ve haftada bir cuma günleri gidip erkân-ı selât ve din ve diyanetlerini öğrenmek ve cihad ve itaate dair vaız ve nasihat etmek üzere şimdilik Serasker kapısı ve Davudpaşa kışlasıçün semahatlû şeyhulislâm efendi dâileri marifetiyle vâız efendilerden birer efendi tayin olunması dahi tezekkür ve tensib olunmuş¹ ve bu şekl ü heyet meşmûl-i lihâza-i meâli ifaza-i mülûkâneleri olmak için karar-gir olan fes nümunesi dahi arz ve takdim kılınmış olmakla ol vechile tanzim ve icrası (iki kelime yırtık) şehinşahilerinde dahi şâyân-ı tensib ve istisvap buyurulur ise iktizalarının icrasına ibtidar olunacağı muhât-ı ilm-i âlileri buyuruldukte emr-ü ferman şevketlû, kerametlû, mehabetlû, kudretlû velinimetim efendim pâdişâhım hazretlerindedir.

Sultan Mahmud, sadr-ı âzâmın bu tavriri üzerine aşağıdaki hatt-ı hümayunu yazarak kararı tasvib etmiştir :

Benim vezirim,

İşbu umum meclisinde bi'l-müzakere arz eylediğin tavririn manzur ve meâli-malûm-ı hümayunum olmuştur. Başa fes giymekte şer'an birşey lâzım gelmiyeceği malûm ise de gerek asâkirin tanzimi ve gerek elbise ve hususât-ı saire bi'l-ittifak ve bi'l-umûm müzakere olunarak karar verilmiş olduğundan bu fes maddesinin dahi cümle ittifakiyle karar verilmesi pek isabet oldu. Tavririnde beyan olduğu üzere gelecek rûz-ı hızır'da itâ olunmak üzere tanzimine mübaderet olunsun. Ancak Tunus ve Cezair ocakları kaptan paşalara öteden-

¹ Filvaki askere haftada iki gün din dersi ve itaat-i askeriyeyi ve cihadın faziletini öğretmek üzere Serasker kapısına talâkat-ı lisanıye sahibi Abdi Efendi ve Davud Paşa kışlasına da Eski Zağralı Hafız Ahmed Efendi tayin edilmişlerdir. (Lütfi Tarihi, c. 1. s. 256).

beri ihale olunmuş olduğundan yine bu husus müşarunileyhe havale olunarak icrasına bakılsın ve asâkir-i mansûrenin evkat-ı hamseyi eda ve din ve diyanetlerini öğrenmeleri pek gözedilecek şey olmakla ona göre her bâr bu hususta dahi dikkat ve ihtimam olunmasına bi'l-ittifak gayret-i tâm olunsun. Kaldı ki bu fes hususı için şer'an ve aklen şübehat ve mahzurata dair bir cihet olmadığı müsellem oldu (olduğu) bilinmiş olduğundan bâý ü geda her kim bunun hilâfi olarak kelâm söyler ise derhal te'dibi icra olunsun. Hak Taalâ devlet-i aliyyemiz hakkında müteyemmin ve mübarek ede âmin.

Askere fes giydirilmesi bu suretle karar altına alındıktan sonra elbiseye yeniden nizam verilmesi münasib görüldü. Asker elbiseleri evvelce çuhadan yapılmış ise de hem çuhadan daha dayanıklı ve hem de masarifinin daha ehven olması ile beraber Avrupa'ya külliyetli para çıkmaması için zabitlerin çuhaları hariç olarak askere şayaktan çepken ile şalvar gidirilmesi de karar altına alınıp memlekette şayak çıkan mahallere memurlar gönderilmiş ve bu münasebetle şayağın beher zirâına (çarşı arşını 68 santimetre) kırk sekiz para fiyat konulmuştur ¹.

Tunus'tan getirtilen fesci ustaları vasıtasıyla 1246 H.- 1830 M. senesinde *Eyüp*'te Defterdar'da Feshane denilen imalâthane kurularak fes yapılmasına başlanmıştır. Burada evvelâ tepesi tablalı ve aşağısı darca yapılan fesin daha sonra mütenevvi biçimleri yapılmıştır ki *Darbeyoğlu, Hamidiye, Büyük Hamidiye, Aziziye, tam zuhaf, yarım zuhaf, efendi biçimi, İzmir biçimi* gibi kalıpları itibariyle muhtelif olanları vardı. Aziziye biçimi fesi Sultan Abdülâziz giymiş olup tepesi dar ve aşağısı geniş idi ; bizim yetiştiğimiz bâzı devlet ricali bu kalıbı giyerlerdi. Esbak sadrazamlardan Said ve Kâmil Paşa merhumları ve fatlarına kadar aziziye fesi giymişlerdir. Hamidiye biçimi II. Abdülhamid'in giydiği fes olup tepesi ile ağız aynı genişlikte idi.

Feslerdeki uzun ve enseye dökülüp fesin arka tarafını kıran ipek püsküller daha sonra kısaltılarak fes boyunca yapılmıştır. Yağmurdan ipek püskülleri taramak üzere şimdiki ayakkabı boyacıları gibi yahudi çocukları dolaşırlarmış. Püskül daha sonra siyah ibrişimden yapıldı ve bu suretle dolaşmak, bozulmak, tarzı bertaraf oldu ve bunun da bazı neveleri vardı.

¹ Lütfi tarihi, c. I. s. 255, 256.